

ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК (37+165.742)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ У ЗАРУБІЖНІЙ ПЕДАГОГІЦІ (ВІД СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ДО XVI СТ.)

Валентина Кушнір

У статті проаналізовано історію розвитку гуманістичних ідей у зарубіжній педагогіці від Стародавнього світу до XVI ст. Шлях формування європейських гуманістичних традицій був тривалим і складним. Поступово у педагогічній науці і практиці приживалися гуманістичні ідеї та досвід, які передбачали сходження людини до вищих морально-духовних цінностей. У досліджуваний період через відсутність відповідної цілісної теорії гуманістична традиція існувала у певних проявах педагогічного процесу або одиничних авторських інноваційних підходах.

Ключові слова: світська та релігійна освіта, періоди Відродження та Реформації, гуманізм.

Провідною тенденцією сучасної педагогічної науки є звернення її до світоглядних основ, спрямованих на особистість та її розвиток, відродження гуманістичної традиції. Принцип гуманізації виховання і педагогічного процесу розглядається нині як принцип соціального захисту молоді людини. Це один із найстаріших педагогічних принципів, відроджений у вітчизняній педагогіці лише в кінці 1980-х років.

Основу принципу гуманізації становить пріоритет людських цінностей над технократичними, виробничими, економічними, адміністративними. Цей принцип виявляється через повагу до особистості дитини в поєднанні з вимогливістю, а також побудову стосунків з нею на довірі, взаємній повазі, авторитеті вчителя, співробітництві, любові та доброзичливості.

Звернення до історії гуманістичних ідей є актуальним для тих, кого цікавить сучасний стан освіти та перспективи її розвитку. Євроінтеграція України зумовлює потребу глибшого розуміння основ європейської педагогіки, гуманістичні ідеї якої є невід'ємною частиною її розвитку.

В Етимологічному словнику української мови за редакцією українського мовознавця О. Мельничука зазначено, що поняття «гуманізм» «запозичено через російську і польські мови з німецької: Humanismus походить від латинського humanus – «людяний», похідне від homo – «людина», пов'язане з humus – «земля» (отже, первісне значення – «земний») і споріднене з готським guma – «людина», грецьким χθόνιος – «народжений від богині Землі» [2, с. 618–619].

Термін «гуманізм» у філософській, психолого-педагогічній пояснено в багатьох інтерпретаціях. Серед досліджень останніх років найбільш глибокий аналіз цього поняття у філософській, психолого-педагогічній, соціологічній літературі можна знайти у працях Г. Балла, І. Бежа, О. Вишневецького, І. Зязюна, О. Киричука, дисертаційних дослідженнях В. Столяренко, О. Кубальського С. Вдович та ін.

Поняття «гуманізм» як філософська категорія у вузькому розумінні є культурно-історичним напрямом світської думки епохи Відродження; у широкому – це прогресивний напрям громадської думки, що характеризується захистом особистості і її свободи, всебічним розвитком, захистом людяності суспільних відносин. У педагогічній думці прагнення до возвеличення людини, найбільш повного втілення в ній людської суті складає гуманістичну традицію і своїм корінням сягає глибоких витоків людської культури, зокрема, філософії.

Метою статті є аналіз історії розвитку гуманістичних ідей у зарубіжній педагогічній думці.

Гуманістичні підходи визначалися ще у Стародавньому Світі (V–VIII ст. до н. е.), де було зроблено перші спроби гармонійно поєднати інтереси вільного громадянина з інтересами суспільства. Вищою цінністю освіти в епоху античності визнавався ідеал гармонійного, всебічного розвитку людини (ідея калокагатії). У цей період особливого розвитку набуло вільнодумство, а творча діяльність поступово стала нормою життя, соціальною цінністю. Саме у Стародавній Греції та Стародавньому Римі зародилися гуманістичні ідеї педагогіки.

Основоположником теорії про «добру природу» людини був Сократ (469–399 рр. до н. е.). Особливістю його філософії було розуміння людиною необхідності самопізнання та самодоскональності своєї моралі. Сократ одним із перших реалізував у навчально-виховній практиці нову систему відносин між учителем та учнем, яка характеризувалася рівноправністю сторін у педагогічному процесі та стимулювала активність і самостійність вихованців способом народження істини. При цьому філософ заперечував будь-який примус вихованця до певного способу мислення та розуміння.

Учень Сократа Платон (427–347 рр. до н. е.) пов'язував реалізацію своєї мрії про ідеальне суспільство з раціональним вихованням дітей. Стрижнем виховання, за Платоном, є допомога дитині у пригадуванні абсолютних ідей із світу, у якому колись перебувала її душа. Цим самим він ставив у центр педагогічного процесу дитину, розвиток її внутрішнього «Я».

Принципово інший підхід до виховання був представлений Арістотелем (384–322 рр. до н. е.), який відстоював важливість індивідуальних інтересів над суспільними. Метою виховання Арістотель вважав формування самостійного громадянина, розвиток вищих якостей його душі – розумової і вольової. У Арістотеля вперше зустрічаємо ідею про можливість розвитку природи людини в напрямі досконалості, тобто ідею саморозвитку. Філософ неодноразово підкреслював у своїй «Етиці», що людина найбільше повинна любити себе. Цим самим у педагогіку ввійшла одна із фундаментальних суперечностей розвитку дитини – суперечлива єдність суспільного та індивідуального.

З іменем видатного філософа Демокріта (460–370 рр до н. е.) пов'язана поява в гуманістичній педагогіці принципу природовідповідності виховання, згідно з яким виховання повинне відповідати законам природи: «Природа і виховання подібні. А саме виховання перетворює людину і, перетворюючи, створює (їй другу) природу» [1, с. 29].

Доповнив ідею природовідповідного виховання римський мислитель Марк Фабій Квінтіліан (бл. 35–96 рр.). У праці «Настанови до ораторського мистецтва» він переконував у необхідності розумного виховання, в основі якого лежить виявлення та реалізація природних здібностей молодого людини.

Однак, гуманізм як цілісна система світогляду сформувався в епоху Відродження (XIV–XVI ст.). Руїнування феодальних суспільних структур і старих форм економічної діяльності та поява нових надавали особистості нового статусу, вимагали від неї ініціативи та творчості, сприяли вдосконаленню самосвідомості. Філософія періоду Відродження була спрямована на вивчення людини як основної цінності, що сприяло розвитку гуманістичного світогляду. У цей час виникла ідейна течія, яка протиставила теології світську науку та визнала правомірним «ставлення до людини як найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей» та одержала назву «гуманізм» [4, с. 187].

Гуманістичний ідеал стверджував у людині право на вільну думку і діяльність, гідність і незалежність. На противагу церкві гуманісти вбачали у вихованні вже не засіб пригнічення і закріпачення людської особистості, а шлях до всебічного розвитку і вдосконалення. Зміна ставлення до людського життя призвела до змін у вихованні та освіті. У педагогіці утверджувалися нові ідеї. Велика увага надавалася духовному та моральному розвитку, визнанню права на вільне життя, творчу діяльність. Зі зміною твердження, що людина є «образом і подобою Бога», на нове розуміння людини як дитя, витвору природи, набула значущості необхідність вивчення задатків дитячої природи аби виховання не пригнічувало, а розвивало їх. Змінилося ставлення до дисципліни і засобів її досягнення: гуманісти закликали відмовитися від тілесних покарань і ставитися до дитини з повагою, на яку вона заслуговує. Великого значення набули питання переосмислення цінностей у сфері навчання, як у змісті освіти, так і в методах викладання. «Сім вільних мистецтв» поступово замінюються вивченням античної літератури, реальних наук та живого і безпосереднього вивчення природи.

Характерні риси гуманістичного світогляду епохи Відродження знайшли відображення у педагогічних напрацюваннях Хуана Луїса Вівеса (1492–1540), П'єра Паоло Верджеріо (1350–1444), Вікторіно да Фельтре (1378–1477), Еразма Роттердамського (1467–1533), Мішеля Монтеня (1533–1529) та ін. Усі вони метою виховання вважали формування духовності Людини. А основний зміст їх гуманістичного виховання полягав у гармонійному розвитку особистості.

У педагогічній праці «Про благородні вдачі і вільні науки» П. Верджеріо висловив цілий ряд нових на той час думок про виховання. На думку італійського гуманіста П. Верджеріо, воно має сприяти розвитку вільної людини, а тому мати світський характер. Пріоритетного значення мислитель надавав

моральному вихованню як основі навчання, де «добру вдачу вихованця слід заохочувати, а погану послаблювати або взагалі викорінювати» [3, с. 84]. Знання без духовного розвитку, за його переконаннями, не тільки не цінні, але навіть небезпечні. Водночас П. Верджеріо звертав увагу на необхідність урахування вікових та індивідуальних особливостей дитини у процесі виховання. Педагог наголошував, що батькам і вчителям треба пізнати природу дитини, її обдарування і відповідно до них будувати програму її розвитку.

Нові гуманістичні ідеї виховання реалізовувалися у приватних навчальних закладах, які були місцем пропаганди прогресивних ідей. Серед них особливо виділявся «Будинок радості» Вікторіно да Фельтре, педагогічна система якого була багато в чому співзвучна з гуманістичною концепцією виховання П. Верджеріо. Дослідник гуманістичної освіти в Італії Е. Гарін зазначав: «Школярі натовпом збігалися до нього не лише зі всіх областей Італії, а й з Греції, Франції та Німеччини, оскільки слава про цю людину поширилася у найвіддаленіші країни... Він був оточений найвищою шаную та повагою не лише за свою освіченість, а й за чистоту свого життя та вдачі» [6, с. 406].

Метою навчання та виховання у цій школі був гармонійний, духовний, інтелектуальний і фізичний розвиток учнів в атмосфері поваги та довіри учнів до вчителя. Педагоги школи значну увагу звертали на природну схильність дітей, заперечували схоластичну муштру та примус, відстоювали гуманні методи навчання та виховання. До програми навчання входили 7 гуманітарних наук: філософія, грецька мова, знання з античності, етика та естетика. Суттєвого значення надавалося оформленню зовнішнього вигляду школи [6, с. 85].

Велику роль у подальшому розвитку ідеї гуманістичного виховання епохи Відродження відіграв мислитель Еразм Роттердамський. Відомий теоретик гуманістичних ідей у праці «Про раннє і гідне виховання дітей» запропонував нове розуміння виховання та світу дитинства. Виховання він розглядав як створення сприятливих умов для розвитку особистості і, водночас, зазначав, що без виховання розвитку не існує. На його думку, все подальше життя людини визначається тим, яке виховання вона отримала в ранньому дитинстві. Е. Роттердамський уперше відкрив світ дитинства, суперечливість між природою дитини та наявною освітою, яка не розвиває, а лише травмує молоде покоління. Цінність його поглядів у тому, що він розглядав світ і саме виховання через душу дитини. Водночас мислитель одним із перших виступив на захист дитинства, підкреслюючи право дітей на розвиток та повагу. Варто зазначити, що видатний голландський мислитель-гуманіст перший у Європі обґрунтував ідею миру як необхідну форму існування людства.

Отже, виникнення нового розуміння і ставлення до людини зумовило формування нового стилю мислення, який ліг в основу виховання і навчання молоді, нового підходу до індивідуальних і вікових особливостей дитини, а також нових вимог до педагога.

Гуманізм став передумовою реформаторського руху в Європі у XVI ст., початком якого вважається виступ Мартіна Лютера у Віттенберзі 1517 року проти торгівлі індульгенціями і зловживань у церковній ієрархії. У результаті діяльності Лютера виник поділ Латинської Церкви Заходу на католицьку, яка

зберігала вірність старій традиції, і протестантські, з-поміж яких: лютеранська, кальвіністська, а також пуритани, пресвітеріани та ін., які прагнули незалежності від папства і широкої пропагандистської роботи. Католицька і протестантські церкви основним засобом у боротьбі за душі віруючих обрали освіту та виховання. Це зумовило порушення монополії на освіту Римської Церкви та посилення розвитку європейської освіти.

У питаннях віри християнин повинен був звертатися до Біблії. У зазначений період у Європі переклали Біблію з латинської на рідні мови, водночас із поширенням друкарської справи книги ставали дешевшими. Так, у 1520 році тільки в Німеччині нараховувалося 6600 примірників 22 німецьких версій Біблії, 13500 – іншими мовами, 120 000 псалтиря та близько 100 000 книг Нового Завіту [5, с. 92]. Для того, щоб усі віряни могли користуватися цими книгами, необхідним було поширення грамотності та забезпечення «правильного» тексту, яким згодом став переклад Лютера. Такі виклики зумовили поширення організації в парафіях (під керівництвом пастирів) нових парафіяльних шкіл, які забезпечували міське населення та селян релігійною освітою та початковим навчанням рідною мовою (читання, письмо та арифметика).

Для дітей вищих соціальних станів потрібна була нова школа, яка б задовольняла вимоги часу: надавала релігійне виховання поряд із класичною освітою та сприяла підготовці молоді до участі в політичному і культурному житті країни.

Концепція світської середньої школи була створена в оточенні Лютера, її автором став Філіп Меланхтон, якого називали *praeseptor Germaniae* (вчителем Німеччини). Він переконав Мартіна Лютера, що реформа освіти сприятиме інтелектуальному розвитку середнього класу і, цим самим, стане захистом його від католицької пропаганди. Близько сорока років німецький гуманіст спрямовував розвиток усієї системи освіти в Німеччині. Він написав статuti багатьох реформованих шкіл, склав приписи для декількох новостворених університетів, а також давав рекомендації академічній спільноті навчальних закладів усієї Європи [5, с. 95].

Освітня концепція Філіпа Меланхтона була зреалізована Йоганнесом Штурмом (1507–1589) – німецьким педагогом-гуманістом, яким 1536 року було створено гімназію у Страсбурзі. Мета гімназійного навчання передбачала формування красномовного та мудрого християнина, порядного громадянина, чиновника та політичного діяча. Основу навчальної гімназійної програми складали курси тривіум (граматика, риторика, діалектика (логіка)) та квадрівіум (арифметика, геометрія, астрономія, музика), а також стародавні мови (латинь, грецька мова) та риторика. Важливе місце у навчальній програмі відводилося риторичі, яка вважалася на той час «найголовнішим навиком» [5, с. 95].

Й. Штурм свої погляди щодо організації гімназії виклав у праці «*Про добру шкільну організацію*», яка вийшла 1538 р. Відповідно до концепції педагога, гімназія поділялася на три ступеня: *елементарний* (1-2 кл.) – вивчення читання та письма (латинь) для 5–6 – річних юнаків, *середній* (3-6 кл.) – вивчення граматики стародавніх мов (учні мали засвоїти близько 20 тис. слів та виразів із латині), класичну літературу, *вищий* (7-10 кл.) – основним предметом залишалася

риторика. При потребі кожний клас поділявся ще на групи (прототип белланкастерської системи навчання). Навчальний рік закінчувався екзаменом. Гімназія Йоганнеса Штурма стала взірцевою гуманістичною класичною середньою школою, програма, дидактичні підходи та методи якої швидко поширювалися в європейських країнах.

З метою боротьби з протестантською Реформацією і збереженням Папського авторитету та католицьких цінностей у Європі в елітних соціально-культурних колах було засновано орден єзуїтів. Її засновником вважається Св. Ігнатій Лойола (1491–1556) – солдат з багатої іспанської сім'ї, який після закінчення військової кар'єри та тривалого навчання в університетах Парижа та Італії оселився у Римі. Засноване ним Товариство Ісуса спочатку присвячувало себе піклуванню про бідних, хворих та переслідуваних, а згодом – навчанню людей християнської віри.

Для досягнення ефективності християнського впливу Ігнатій Лойола робив акцент на дисципліні та освіті членів ордену. У *Конституціях* товариства він прописав ретельно продуманий спосіб виховання й освіти молоді в релігійних коледжах, який був побудований за зразком гуманістичної середньої школи. Можливість навчання в орденських школах разом із учнями з-поза ордену була закріплена у *Конституції* Товариства 1550 р. Це дозволило Товариству Ісуса стати рушієм католицьких реформ та головним опонентом протестантів у боротьбі за душі віруючих і зажити слави «вчителів Європи» через швидке поширення освітніх закладів у Європі та Америці (до кінця XVI ст. функціонувало 600 коледжів) [5, с. 96].

Метою навчання у єзуїтських школах було формування порядного побожного католика. В основі теорії освіти лежала успадкована від гуманістів віра у пізнавальну й виховну цінність літературних творів. Від початку свого існування ці школи у типі, обсязі студій та методах навчання орієнтувалися на модель гуманістичної класичної страсбурзької гімназії.

Як і в страсбурзькій гімназії, освітня практика ордену спиралася на культ латинського слова, вивчення стародавніх текстів та навчання учнів кодексу високих зразків християнської етики і добродійної поведінки.

Таким чином, аналіз розвитку гуманістичних ідей у зарубіжній педагогічній думці дає підстави стверджувати, що шлях формування європейських гуманістичних традицій був тривалим і складним. Поступово у педагогічній науці і практиці приживалися гуманістичні ідеї та досвід. Вони передбачали сходження людини до вищих морально-духовних цінностей. Витоки гуманістичних ідей сягають поглядів мислителів Стародавнього Світу, які перші проголосили важливість гармонійного поєднання інтересів вільного громадянина з інтересами суспільства. Виникнення нового розуміння і ставлення до людини у період Відродження стало причиною формування нового стилю мислення, що лягло в основу виховання і навчання молодого покоління, нового підходу до індивідуальних і вікових особливостей дитини та нових вимог до педагога. Гуманізм епохи Відродження став передумовою реформаторського руху в Європі у XVI столітті. Гуманістичні ідеї періоду Реформації проявлялися через впровадження гуманітарної освіти релігійного характеру. Різноманітна

гуманітарна освіта мала допомогти кожному християну знайти своє місце у церкві та суспільстві. Отже, у досліджуваній період через відсутність відповідної цілісної теорії гуманістична традиція існувала у певних проявах педагогічного процесу або в одиничних авторських інноваційних підходах.

Список використаних джерел:

1. Демокрит. Фрагменти о воспитании / Демокрит // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / сост. и автор ввѳдных стат. А. П. Пискунов. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1981.
2. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / уклад. Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Кристенко [та ін.]; редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 1. – 618 с.
3. Йолоїє А. Компаративизм и педагогические исследования / А. Йолоїє // Перспективы. – 1991. – № 1. – С. 98–110.
4. Сметанський М. І. Загальнолюдські цінності в педагогічній спадщині В. Сухомлинського / М. І. Сметанський // Шлях освіти. – 1998. – № 3. – С. 43–45.
5. Bartnicka K., Szybiak I. Zarys historii wychowania, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Żak» Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku, 2001. – 221 s.
6. Gebert K. Korczak wobec smierci / K. Gebert, n. szalkowska // janusz korczak. zycie i dzieło. – warszawa: wsip, 1982. – S. 152–154.

References:

1. Piskunov A. (1981) Demokrit. Fragmenty o vospitanii. Moskva: Prosveshhenie.
2. Boldyrjev R., Kolomijec V., Krytenko A. (1983) Etymologichnyj slovnyk ukrai'ns'koi' mowy. Kyiv: Naukovadumka.
3. Joloje A. (1991) Komparativizm i pedagogicheskie issledovanija. Perspektivy, (1), pp. 98–110.
4. Smetans'kyj M. (1998) Zagal'nojjuds'ki cinnosti v pedagogichnij spadshyni V. Suhomlyns'kogo. Shljah osvity, (3), pp. 43–45.
5. Bartnicka K., Szybiak I. (2001) Zarys historii wychowania. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Żak» Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku.
6. Gebert K. (1982) Korczak wobec smierci. Warszawa: Wsip